

Egy koholmány hosszú árnyéka

Esterházy Pál genealógiai fikciójának utóélete a 18–19. században^{*}

Katona István 1800-ban jelentette meg a kalocsai érsekség történetét, amelyben a fő művéhez, a *Historia criticához* hasonlóan igen széles forrásbázis alapján, a rá jellemző óvatos mérlegeléssel tárgyalta a főegyházmegye és főpapjai históriáját. Éppen ezért annyira meglepő, hogy az érsekek közé felvette Estoras Albertet is.¹ A soha nem élt főpap alakja éppen száz évvel korábban született meg a *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiannae* lapjain, amelyet Esterházy Pál nádor adott ki.² Akár az ő személyes sikerének is lehet tekinteni, hogy a nagyrészt általa konstruált és nagyrészt fiktív családfa, benne a képzeletbeli Albert érsek még száz esztendő elteltével is ismert volt, sőt, a korszak egyik legnagyobb magyar történésze, a jezsuita adatgyűjtő történetírás betetőzője is hitelt adott neki! De legalább ugyanannyira lehet mindezt kudarcnak is elkönyvelni: Katona kudarcának mindenképpen, de az addigi honi történetírás részleges kudarcának is. Emellett úgy vélem, a család is többet veszített a *Trophaeummal*, mint amennyit nyert.

A familia koholt családfája már kellően ismert előttünk, köszönhetően Galavics Géza, Buzási Enikő, Bene Sándor, Fazekas István kutatásainak, így ezzel csak érintőlegesen fogok foglalkozni a továbbiakban.³ Néhány tény, illetve

^{*} A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

- 1 Az „érsek” életrajzát ld. Stephanus KATONA: *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*. I–II. Colocae, 1800. I. 163–165. Magyar fordításban: KATONA István: *A kalocsai érseki egyház története*. Ford. TAKÁCS József. S. a. r., jegyz. THOROCZKAY Gábor – TÓTH Gergely. I–II. Kalocsa, 2001–2003. I. 90–91.
- 2 Albert személyére a *Trophaeum*ban ld. [ESTERHÁZY Pál:] *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiannae in tres divisum partes...* Viennae Austriae, 1700. Pars I. Tab. XI. (metszet és elogium, sztlan); Pars II. 13–16. (életrajzi adatok); Pars III. № 1. (számára és „fivére”, Mihály számára kiállított – hamis – oklevél, sztlan).
- 3 GALAVICS Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen*. Török háborúk és képzőművészet. Bp., 1986. 124–125; Uő: *Barokk családfák és genealógiák*. In: Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Szerk. BUZÁSI Enikő. A Magyar Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria kiállításának katalógusa. Bp., 1988. 22–25; GALAVICS 1988. 144–146, 154; BUZÁSI Enikő: *Fikció és történetiség az Esterházy család*

megállapítást azonban érdemes emlékeztetőül előrebocsátani. 1. E képzeletbeli családfa kialakítása már 1620-ban megkezdődött Balásfi Tamás jóvoltából, aki Esterházy Miklós megrendelésére állított össze egy stemmát, igaz, még csak a 13. századig.⁴ 2. A *Trophaeum*ban egészen a 16. század utolsó harmadáig koholt Esterházy-ősök találhatóak. Köztük később a mű recepciója szempontjából nagy fontosságot kap a keresztény hitre tért Estoras, továbbá két püspök és a már említett Albert érsek, mindhárman a 11–12. századba helyezve.⁵ 3. A fikció igazolásához kilenc hamis oklevél szerepel a műben Szent Lászlótól egészen Rudolfigig, amelyekből különösen a Szent Lászlónak tulajdonított és 1095-re keltezett, illetve a II. Andrásnak tulajdonított és 1225-re keltezett okirat foglalkoztatta később az utókort.⁶ 4. Összegzésként: ilyen nagy léptékű koholmány korábban még nem látott napvilágot nyomtatásban, már ami a magyar történelmet illeti – a hírhedt Szilveszter-bulla is elmarad mögötte mennyiségben, noha jelentőségben persze megelőzi azt.

A fikció további sorsát három szempontból szeretném megvizsgálni: először aszerint, hogy hogyan funkcionált abban a szerepben, amire megalkották, vagyis a család kultuszának, reprezentációjának a terepén (elsősorban az írott művek tekintetében); másodsorban, hogy hogyan szivárogtak be a történet-tudományba a *Trophaeum* egyes adatai; végül pedig, hogy a honi történettudomány miképpen jutott el a *Trophaeum* kritikájáig.

A Trophaeum hőrszai – Esterházy Pál fikciójának szerepe a családi reprezentációban

A családi őskultusz természetesen nagyban függött attól, hogy éppen milyen méltóságot töltenek be tagjai, illetve hogy e családtagok mennyire igénylik az ősök ragyogó arcképcsarnokát saját pozíciójuk megerősítésére. A 18. század első felében elsősorban Esterházy Imre esztergomi érsek és magyar udvari kancellár körül fókuszálódott a családi reprezentáció.⁷ Habár Imre az ifjabb,

ősgalériájában és a *Trophaeum* metszeteiben. In: *Történelem – kép*, 411–424; BENE Sándor: Őskeresők. A Zrínyi-családtörténet és műfaji háttere. ItK, 107 (2003) 1. 16. 33–35; Uő: *A Zrínyiek: egy családtörténet története*. In: *A Zrínyiek a magyar és horvát történelemben*. Szerk. BENE Sándor – HAUSNER Gábor. Bp., 2007. 288; FAZEKAS István: *Esterházy Pál nádor és a családtörténet*. In: Sz, 143 (2009) 4. 905–917; BUZÁSI Enikő – FAZEKAS István: *Trophaeum*. In: MAMŰL XII. 148–153.

4 FAZEKAS: i. m. (3. j.) 906.

5 Estoras-Pálra, továbbá „Ferenc pécsi püspökre”, és „Mátyás váradi püspökre” ld. *Trophaeum*, i. m. (2. j.) Pars I. Tab. V., XIV., XXII. (metszetek és elogiumok, sztlan); Pars II. 8–9, 17, 21. (életrajzi adatok). Albertre ld. a 2. j.

6 *Trophaeum*, i. m. (2. j.) Pars III. № 1–9. (sztlan).

7 Esterházy Imre személyére további irodalommal: KOLTAI András: *Esterházy II. Imre*. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BALOGH Margit. Bp., 2003. 331–338; FORGÓ András: *Esterházy Imre és az aulikus politika a 18. század első évtizedeiben*. In: „Fényes palotákban,

grófi ágból származott, neki is szüksége volt a költött családtörténet dicsfényére – ami nem is csoda, hiszen miként a 17. században Miklós és Pál a világi, addig Imre az egyházi hierarchia csúcsára jutott fel elsőként a családból. Sőt, a kultusz ápolása terén a *Trophaeum* utáni legjelentősebb írásos munka, az *Illustres Eszterhazianae gentis heroes* ugyancsak az ő tiszteletére készült, pontosabban arra az alkalomra, amikor 1727-ben átvette az érseki palliumot.⁸ Az ismeretlen szerző az előszóban prózai formában magasztalta az érsek valós és valótlan – azaz a *Trophaeum*ban színre lépő – elődeit,⁹ majd váltakozva közölt elogiumokat az egyházi, illetve világi pályán magasra emelkedett, ismét vegyesen valódi és hamis Esterházyokról.¹⁰ A mű végén Esterházy Imre egyházi és világi tisztségeiről szóló elogiumok találhatók.¹¹ A *Heroesszel* bebizonyosodott: a *Trophaeum* ősgalériája kiválóan alkalmas arra, hogy a világiak mellett a főpap-Esterházyak reprezentációjához is alapanyagul szolgáljon, hiszen a sok kitalált főpap, apát, prépost mind felvonultatható volt az érsekké lett Imre tekintélyének öregbítésére.

Esterházy Imre idején színdarabok is születtek az Estorasokról, így ugyan csak 1727-ben kettő is Joób Gábor tollából.¹² Ezzel folytatódott a már Esterházy Pál idején megindult gyakorlat, miszerint a *Trophaeum*ban megrajzolt képzeletbeli hadvezér-ősök, „belli dux”-ok iskolai színjátékok hőseivé váltak. Míg az 1727-ben játszott daraboknak Imre már említett pallium-átvétele adhatott aktualitást, addig az 1735-ben Sopronban játszott darab Pál Antal herceg előző évi soproni főispáni kinevezésével lehet kapcsolatban.¹³

Az érsek felett mondott három gyászbeszéd közül csak egyben, a Padányi Bíró Márton által mondott laudációban szerepel a *Trophaeum*-féle családtörté-

ékes kőfalokban.” Tanulmányok az Esterházy családról. Szerk. MACZÁK Ibolya. (A források tükrében) Bp., 2009. 65–85.

8 *Illustres Eszterhazianae gentis heroes, in utraque republica sacra et profana, belli et pacis artibus omni aevo clarissimae. Festis honoribus... Emerici e comitibus Eszterhazi de Galantha... Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis archi-episcopi... dum... archiepiscopalibus insignibus ornaretur... dicati ab alma Archi-Episcopali Universitate Tyrnaviensi Societatis Jesu. Tyrnaviae, 1727.*

9 Uo. A[1]r-D[1]v.

10 Uo. D[2]r-N[1]v.

11 Uo. N[2]r-R[2]v.

12 Gabriel JOÓB: *Fides in regem et patriam sive Georgius de Estoras ad Nicopolim gloriosa morte sublatus...* Tyrnaviae, 1727; UÓ: *Trophaeum Martis Ungarici ad portas Damiatae erectum sive Emericus Estoras Belli-Dux...* Tyrnaviae, 1727.

13 A színdarab címe: *Michael Estoras Divo regi Ladislao contra Cumanos pro libertate Virginis depugnans.* (Sopron, 1735.) A színdarabokra még ld. VARGA Imre – PINTÉR Márta Zsuzsanna: *Történelem a színpadon.* Magyar történelmi tárgyú iskoladramák a 17–18. században. (Irodalomtörténeti Füzetek, 147.) Bp., 2000. 201–210. ESTERHÁZY Pál és az iskolai színjátszás kapcsolatára ld. KNAPP Éva: *Esterházy Pál és az iskolai színjátszás.* In: UÓ: „Judit képit én viseltem.” Kora újkori színház- és drámatörténeti tanulmányok. (Irodalomtörténeti Füzetek 162.) Bp., 2007. 8–39. A témára még ld. PINTÉR Márta Zsuzsanna és MEDGYESY S. Norbert tanulmányait a jelen kötetben.

net, igaz, ott teljes pompájában.¹⁴ Ugyancsak ott vannak a mitikus Estorasok a Vida István által gróf Esterházy Ferenc Fejér vármegyei főispán felett mondott 1747. évi beszédben, illetve a Nagy Dániel által szerzett, gróf Esterházy József országbíró halálára írt 1748. évi beszédben is.¹⁵ Az utóbbi horvát báni beiktatásakor 1733-ban Juraj Branjug zágrábi püspök mondott orációt, amelyben szintén nagy teret kapott a fiktív genealógia.¹⁶

Röviden szót kell ejtenünk itt a *Trophaeum*, illetve a fiktív családfa képzőművészeti kivételéről is. Csak két érdekes és eddig nem tárgyalt példát villantunk fel. Egyrészt Bél Mátyás Sopron vármegyéről szóló ismertetésében részletes leírás olvasható az Esterházy Pál által építtetett kismartoni kastély nagyterméről, illetve az ott elhelyezett festményekről, amelyeken fiktív és kisebbrészt valós Esterházyak voltak láthatók.¹⁷ Az ablakok között elhelyezett, a szakirodalomban mindeddig ismeretlen alkotások¹⁸ az 1720-as évek második

- 14 PADÁNYI BÍRÓ Márton: *Esther id est: occulta abscondita*. Az az a Mennyei sugárlásoknak... tárháza, úgymint e tárházi... Esthergomi érsek... Esterházi Imre... kincse... Posenban, [1746]. A műre ld. DÉRI Eszter: „Esterházyak leterített dicsőséges griffjei.” Szavak láttatása Padányi Bíró Márton halotti beszédében. In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”, i. m. (7. j.) 141–164. A gyászbeszéd és a *Trophaeum* közötti viszonyra ld. uo. 155–156. A másik két gyászbeszéd: Leopold FISCHER: *Ruhm-würdigste Thaten für Gott, und das apostolische reich, dess... Herrn Emerici aus denen Grafen Eszterhazy von Galantha...* Pressburg, 1746; Emericus KELCZ: *Celsissimus ac Reverendissimus S. R. I. Princeps Emericus e Comitibus Eszterhazi de Galantha... laudatione funebri celebratus*. Tyrnaviae 1746.
- 15 VIDA István: *Vae, vae, vae habitantibus in terra Apoc. 8. 13. az-az: a Földön lakóknak mondott siralmas három jaj, mellyekbül minémű atyai kegyes gondviseléssel a méltóságos galánthai gróff üdösbik Eszterházi Ferencet... fel-vette és vállain hordozta a fölséges... Ur Isten*. Győrben [1747]; [NAGY Dániel:] *Vég nélkül való nagyság, mellyet... Galánthai Eszterházi József... életében magának szerzett, holta után pedig... élő nyelvel [!] hirdetett, egy Szent Ferencz Rendén lévő szerzetes*. Posonyban, 1748. Maczák Ibolya elkészítette az Esterházyak felett mondott gyászbeszéd bibliográfiáját (a 17–18. századra), amelyet mi is használtunk. Ld. MACZÁK Ibolya: *A herceglány léptei*. Család- és nőreprezentáció az Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott gyászbeszédben. In: „Fényes palotákban, ékes kőfalokban”, i. m. (7. j.) 125–140. (A bibliográfiát ld. uo. 137–140.)
- 16 A püspök beszédét ld. [KOLINOVICS Gábor:] *Posthuma memoria Josephi Esterházi...* Tyrnaviae, 1754. 85–94. Kolinovics művére még ld. alább.
- 17 BÉL Mátyás: *Sopron vármegye leírása. – Descriptio Comitatus Semproniensis*. I–III. A latin szöveget gond. és ford. DÉRI Balázs (I), FÖLDVÁRY Miklós (I), TÓTH Gergely (I–III). Szerk. KINCSES Katalin Mária. (Sopron város történeti forrásai. C/ sorozat, 2–4. kötet.) Sopron, 2001–2006. II. 57–61. A latin szöveg újabb kiadása: Matthias BEL: *Notitia Hungariae novae historico-geographica... Comitatum ineditorum Tomus II. in quo continentur... Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis*. Ed. Gregorius TÓTH. *Textum recensuerunt notisque instruerunt: Bernadett BENEI [et al.] Budapestini*, 2012. (a vonatkozó részt ld. uo. 177–178.)
- 18 A legendás Esterházyakat ábrázoló festményekről nem szól nagyszabású monográfiájában Garas Klára, amikor a kismartoni kastély nagytermét ismerteti. Ld. GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVII. században*. (Magyarországi barokk festészet I.) Bp., 1953. 59–60, 121. A képeket Galavics Géza sem említi az Esterházy Pálról szóló nagyszabású tanulmányában: GALAVICS 1988 – persze egyáltalán nem biztos, hogy Pálhoz köthetők ezek az alkotások.

Hamisított Esterházy-díszbárd, két oldalán Estorás Mihálynak és Estorás Györgynek a Trophaeumból másolt ábrázolásával, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum

felében – vagyis amikor Bél leírásának első változata elkészült – már (és még) biztosan a helyükön voltak.¹⁹ A leírás tartalmazza a képek termen belüli elhelyezkedését, a képen szereplő személy „korát” (általában a halálának dátumát), méltóságait, és jelmondatát – ezek az adatok részben eltérnek a *Trophaeumban* szereplőktől.²⁰ Szintén említésre méltó az a díszbárd, amely a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található.²¹ A bárd egyik oldalán az „audaces fortuna iuvat” jelmondat és az 1090-es évszám olvasható, valamint egy magyar ruhába öltözött vitéz látható. Az ábrázolás egyértelműen a *Trophaeumban* szereplő (fiktív) Estoras Mihálynak, illetve az őt ábrázoló metsetnek feleltethető meg, hiszen mind a jelmondat, mind az évszám, mind az

19 BÉL Máttyás munkatársa, MATOLAI János készítette el a képek leírásait – nagy valószínűséggel személyes emlékek alapján – valamikor 1725 után, de még biztosan 1729 előtt. A Matolai által készített, *Comitatus Semproniensis* című fogalmazványt, s benne a képek leírását ld. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Hist. I. yy. 33v–34v. A kézirat datálására ld. TÓTH Gergely: A kézirati hagyomány. In: BÉL: *Sopron vármegye leírása*, i. m. (17. j.) 234–254, itt: 239–241, illetve TÓTH Gergely: *Sopron vármegye leírása – Bevezetés*. In: BEL: *Notitia... II.*, i. m. (17. j.) 23.

20 Köszönöm Galavics Géának a témában nyújtott tanácsait.

21 Nyilvántartási száma: Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Tár, Fegyvertár, 57.6626.

ábrázolás megegyezik. A másik oldalon a „virtute duce, comite fortuna” jellemző és egy páncélos vitéz látható, kezében buzogánnyal – e kép a nikápoli csatában felléptetett (azaz szintén fiktív) Estoras Györgyről, illetve annak *Trophaeum*-beli metszetéről lett mintázva.²² Míg a kismartoni ősgaléria értelem szerűen a család megrendelésére készült, addig a bárd bizonyára valamilyen Literáti Nemes Sámuelhez hasonló ügyes hamisító munkája.

A század második felében már nem volt intenzív a *Trophaeum* és a legendás ősök jelenléte az Esterházy-reprezentációban. A családtagokhoz intézett, s általam áttekintett alkalmi beszédek, versek, ajánlások több mint felében nincs nyoma a fiktív családfának. Hogy két kirívó példát említsek: Desericzky József Ince piarista történész még nem mulasztotta el megemlíteni az „Estorasokat” Esterházy Károly váci püspökhöz írt elégiájában,²³ Dugonics András viszont már kifejejtette őket az *Argonautica* elé írt és stílusosan Esterházy József aranygyapjas lovaghoz címzett ódájából – noha maga az óda műfaja igen alkalmas lett volna néhány legendás Esterházy felléptetésére.²⁴ Olyan reprezentatív munka pedig, mint a *Trophaeum* vagy a *Heroes*, egyáltalán nem készült 1750 után. A jelenségnek két oka lehet: egyrészt a laudátorok sem nyúltak már olyan szívesen a témához az egyre sűrűsödő, és alább tárgyalandó kételkedő hangok miatt, másrészt ez idő tájt az Esterházyak sem pártolták már annyira az ősgaléria propagálását, vélhetőleg ugyanazon megfontolásból.

Érdemes megemlíteni egy példát arra nézve, hogy a család valamely tagjához írt alkalmi írásokban is megjelentek olykor árnyaltabb vélemények, jól leplezett kételyek. Chrysostomus Hanthaler lilienfeldi ciszterci szerzetes ajánlást írt az 1736-ban megjelent éremtani tankönyve elé Esterházy Pál Antal hercegnek.²⁵ Az ajánlás előzménye, hogy a borsmonostori elpusztult ciszterci apátságot és birtokát Esterházy Pál megvásárolta, majd 1680-ban a lilienfeldi apátságnak adta át, amely a 18. század első felében plébániát és templomot építtetett a településen. A rezidenciát az 1730-as években maga Hanthaler vezette, így kézenfekvő volt, hogy az ajánlását a rend jótevőjéhez, illetve annak utódához intézze: ebben hálátelt szívvel dicséri a herceget és famíliáját, nem

22 *Trophaeum*, i. m. (2. j.) Pars I. Tab. IX. (Mihály), LI. (György; sztlan). Az egyezéseket már a Magyar Nemzeti Múzeum 1825. évi katalógusának készítője (MILLER Jakab Ferdinánd?) is észrevette, de kételkedik – helyesen – az ábrázolt történelmi alakok hitelességében, s hozzátézi, hogy a műtárgy nyilvánvalóan „újabb keletű”, csupán a „ragyogó család emlékeztének megőrzése végett” vásárolta meg a múzeum egy aranyért. Ld. *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici...* Budae, 1825. 88.

23 Josephus Innocentius DESERICIUS: *De initiis ac majoribus Hungarorum commentaria...* I–V. Budae in Hungaria–Pestini, 1748–1760. Tom. V. Lib. V. 191–192.

24 Andreas DUGONICIUS: *Ad Franciscum Comitem Esterhazium Hungariae cancellarium aurei velleris equitem Ode*. In: Uő: *Argonauticorum sive de vellere aureo libri XXIV*. Posonii et Cassoviae, 1778. *1]r-*3[b]v.

25 Chrysostomus HANTHALER: *Exercitationes faciles de numis veterum pro tyronibus...* Pars I. exhibens adversas numorum... Norimbergae, 1736. Dedicatio.

feledkezve meg a legendás ősokról. Ezek közül csak egyet emel ki, Estoras Demetert, a cikádori ciszterci apátság állítólagos prépostját, akinek Estoras György és Bors Mária lettek volna a szülei. Hanthaler „boldogan” fedezte fel a Bors család egyik tagját az Esterházyak stemmáján, mivel ismerte II. András 1225. évi oklevelét, amelyben a király jóváhagyta Bán Domokosnak, majd fiának, Bors comesnek a kolostor számára tett adományait. Következésképpen, így Hanthaler, bizonyára Isten akaratából történt, hogy a romba dőlt kolostor az alapító Borsokkal rokonságban álló Esterházyak jámborsága révén épült újjá!²⁶ Valójában persze sokkal prózaibb dologról volt szó: Bors Mária (s persze Estoras György és Demeter) csupán Esterházy Pál képzeletének szülötte volt. Hanthaler tehát jól tapintott rá a hamisítás egyik mozgatórugójára, a birtokszerezés utólagos legitimációjára.²⁷ Vagy talán – teszem hozzá – nem csupán rátapintott, hanem teljesen tisztában is volt vele, csak éppen egyfajta „cinkoságból”, s persze jól felfogott érdekből nem mutatott rá nyíltan a hamisításra – amelyet később ő is gyakorolt, hiszen négy „középkori” krónikát is koholt a lilienfeldi kolostor történetének megírásához.²⁸ *Haruspici haruspex adridet.*

Egy másik példa álljon itt Schmitth Miklós jezsuita történésztől, aki ugyan nem alkalmi írást készített, de az általa írtak egyfajta „tiszteletkörként” foghatók fel az Esterházy család felé. A Magyarország nádorairól írt művében ugyanis Esterházy Miklós kapcsán megjegyzi, hogy a család a hun vezérekig

26 Uo. Dedicatio, 2–3. Megjegyzendő, hogy HANTHALER nem a *Trophaeumot* használta az Esterházyak fiktív leszármazásának megismeréséhez, hanem Khevenhüller II. FERDINÁND uralkodásáról írt *Annales Ferdinandeae* című munkáját, illetve annak 1721–1726 között megjelent második kiadását. E mű két kiegészítő kötete – amely a Ferdinánd alatt tisztségeket betöltő személyeket és azok családfáit mutatja be – tartalmazza az Esterházyak leszármazását és az Esterházy Pálnak kiállított, de előzetesen általa szerkesztett kiváltságleveleket, bennük az aprólékosan kidolgozott fiktív genealógiákkal. Ld. Franz Christoph graf von KHEVENHÜLLER: *Conterfet Kupfferstich (soviel man deren zu handen bringen können) deren jenigen regierenden grossen Herren... II.* Leipzig, 1722. 288–333.

27 Erre sok esetben a Neoacquistica Commissio vizsgálatai miatt volt szükség, mivel a bizottság megkövetelte a birtokszerezést igazoló eredeti dokumentumokat, illetve a család leszármazásának igazolását. Ezért lettek fontosak a nőági rokonságok, mert így be lehetett csempészni a családfába azokat a familiákat, amelyek egykori birtokait az Esterházyak később megszerezték. A fiktív BORS Máriával párhuzamba állítható OZORAI Borbála, OZORAI Pipo állítólagos lánya (valójában a feleségét hívták így), akit a szintén kitalált TÖRÖK Imre vett volna feleségül (a Török család valóban rokonságban állt az Esterházyakkal). Ezzel a kötött leszármazással – és az ezt igazoló, 1421-re hamisított oklevéllel – igyekezett biztosítani Esterházy Pál az ozorai, tamási és több másik tolnai és somogyi uradalma feletti birtokjogát. A kérdésre ld. Soós István: *Esterházy Pál nádor és a Neoacquistica Commissio.* In: Sz, 143 (2009) 819–830.

28 HANTHALERRE és az általa koholt krónikákra ld. Anna CORETH: *Österreichische Geschichtschreibung in der Barockzeit (1620–1740).* (Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 37.) Wien, 1950. 109–112; Uő: *Hanthaler, Chrysostomus.* In: Neue Deutsche Biographie, 7 (1966) 641. URL: <http://www.deutsche-biographie.de/pnd130099864.html>

vissza tudja vezetni az eredetét – igaz, teszi hozzá, az idők során visszaszülyedtek a nemesi rendbe.²⁹ A megjegyzés két szempontból is fontos. Egyrészt Schmitth, ha óvatosan is, de felvillantotta az ellentmondást a ragyogó, fejedelmi családfa és a kortársak által még ismert korábbi köznemesi állapot között. Másrészt, illetve ebből következőleg Schmitth szavai azt is jelzik, hogy a *Trophaeum* a harsány koholmányaival hosszú távon az ellenkező hatást érte el, vagyis éppenhogy túlhangsúlyozta az Esterházyak 17. századi hirtelen felemelkedését, s alighanem komoly szerepe volt abban, hogy a történelmi hagyomány Esterházy Miklósól egy jó „szoknyapolitikát” folytató, homályos múltú karrieristát faragott.³⁰ Pálffy Géza legújabb kutatásaiból azonban megtudható, hogy Esterházy Miklós egyáltalán nem a „semmitől” jött, hanem abból a jómódú és jó kapcsolatokkal bíró Pozsony vármegyei nemességéből, amelynek tagjai Bécs, Pozsony, illetve az érseki székvárossá lett Nagyszombat közelsége miatt helyzeti előnybe kerültek a karrierépítés terén, s amely rétegből csaknem ugyanilyen gyorsasággal – s többek között jó házasságok révén – emelkedett ki az Esterházyakkal rokonságban álló Pálffy és Illésházy család.³¹ Pálffy Miklósról és Illésházy Istvánról mégsem alakult ki a feltörekvő parvenü képe! Persze nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az Esterházy család sorsa később egyedi módon alakult, hiszen Miklós fia, Pál elnyerte a hercegi címet, ami már egy más dimenzióban mozgó, majdhogynem fejedelmi reprezentációt követelt meg – a *Trophaeummal* azonban, úgy tűnik, túllőtt a célon. Magának a múltteremtés aktusának effajta módja, vagyis a pompóz, ősidőkbe visszavezetett családfa humanista eredetű gyakorlata a 18. században már elavult, megkésett jelenség volt – ezen a tudóskodó oklevéltár sem segített –,³² ezért várható volt, hogy idővel heves kritikai reakciókat vált ki.

29 „[Nicolaus Eszterhazi] e vetustissima principeque prosapia (nam ad duces Hunnorum originem non falso referunt) sed in ordinem cursu temporum equestrem redacta ortus...” [SCHMITTH Miklós:] *Palatium regni Hungariae... Cassoviae, 1739.* 104.

30 Ld. legutóbb Bene Sándor tanulmányát, ahol ugyancsak így jelenik meg a család, illetve Esterházy Miklós: BENE: *Őskeresők*, i. m. (3. j.) 16.

31 PÁLFFY Géza: *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére.* Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. In: Sz, 143 (2009) 4. 853–882, különösen: 857.

32 Az oklevéltár beillesztése nem volt egyedi jelenség: már a 16. századtól megfigyelhető, hogy a genealógia-írók igyekeztek az új forráskritikai elvárásoknak megfelelni, s dokumentumokkal alátámasztani az állításait. Emellett az okmánytár a német nemzetség-könyvek műfajával is rokonítja a *Trophaeumot*. Ld. BENE: *Őskeresők*, i. m. (3. j.) 33–34; Uő: *A Zrínyiek...*, i. m. (3. j.) 283–285. Ehhez még hozzátehetjük, hogy – amint azt fentebb láttuk – a Neoacquistica Commissio is „oklevélgyártásra” kényszerítette ESTERHÁZYT, ami ugyancsak befolyásolhatta az oklevéltár létrejöttét. Ld. a 27. jegyzetet. Ám a 18. században már Magyarországon is megjelentek a kritikai igényű családtörténetek pl. a RÉVAYAKRÓL, PÁLFFYAKRÓL, ERDŐDYEKRÓL: a *Trophaeumhoz* hasonló genealógiai hamisításra már nincs példa a korszakban. A kérdésre ld. TÓTH Gergely: „*Theatrum nobilitatis Hungariae.*” Bél Mátyás családtörténeti kutatásai. In: Fons, 17 (2010) 3. 324–325.

A honi történettudomány fejletlenségének, megkésettységének köszönhető, hogy ez csak a század végén következett be.

Esterházyásított história – a fikció beszivárgása a magyar történetírásba

Mint említettem, a fiktív Estorasok átlépték a kultusz határait, és elvegyültek a történelmi szereplők között is – legalábbis néhány történelmi munka lapjain. A jezsuita Szentiványi Márton volt a leggyorsabb, aki *Miscellaneájának* 1702-ben kiadott kötetében a magyar történelemhez kapcsolódó számos egyéb tisztviselő-lista, azaz archontológia mellett megalkotta a „pogányok ellen, a haza és a keresztény hit védelmében elesett hősök és főurak katalógusát”, amelynek az elején rögtön öt fiktív Estoras található – hogy aztán valós történelmi szereplők következzenek.³³ Nem kizárt, hogy éppen az Estorasok kedvéért hozta létre ezt a katalógust, mert a „belli dux”-okat nem tudta máshová sorolni. Szentiványi emellett utólagos pótlás formájában beleplántálta a különböző főpapok, apátok névsoraiba is az Estorasokat, ezzel szinte teljessé téve a kitalált családtagok integrálását a honi történelembe.³⁴

Ellentmondásos Bél Mátyás (1684–1749), a jeles történész-polihisztor állásfoglalása a kérdésben. Pozsony vármegye leírásában tisztelettel adózik a család eredete előtt, de tartózkodik attól, hogy családfájukkal komolyabban foglalkozzon, a *Trophaeummal* mentve ki magát.³⁵ Sopron vármegye leírásában, Fraknó ismertetésében már idézi a Lipót által Esterházy Pál számára kiállított 1687. évi oklevelet, amely összefoglalja az egész fikciót, illetve, mint említettük, a kismartoni kastély ősgalériáját is bemutatja, de ő maga nem értekezik egy szót sem minderről, csupán leíró jellegű a bemutatása.³⁶ Viszont Baranya, illetve Csanád vármegye Bél neve alatt fennmaradt leírásaiban ott vannak a fiktív Estoras főpapok a pécsi, illetve a csanádi püspökök katalógusában – az utóbbiban Estoras Albert, aki később állítólag kalocsai főpásztor lett.³⁷ Megle-

33 SZENTIVÁNYI Márton: *Dissertatio II. paralipomenonica Memorabilium rerum in Hungaria*. In: *Uő: Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea*. Decadis tertiae pars prima. Tyrnaviae, 1702. 7.

34 Uo. 66–71.

35 Matthias BEL: *Notitia Hungariae novae historico geographica...* Viennae Austriae, I–V. 1735–1749(?). I. 65.

36 BÉL Mátyás: *Sopron vármegye leírása*, i. m. (17. j.) II. 57–61. (a kismartoni kastély ősgalériája), 98–113. (oklevél). Bél Mátyás genealógiai adatgyűjtésére még ld. ТóТН: „*Theatrum nobilitatis Hungaricae*”, i. m. (32. j.)

37 A kitalált ESTORAS Ferenc pécsi püspökről: „Franciscus gente Eszterházius anno MCXVI. rerum potitus, teste Illustrissimae Familiae privilegio, quod ei Stephanum II. impertivisse oportuit.” Matthias BEL: *Rerum Hungariae liber de comitatu Baranyensi*. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (EFK) Hist. I. I. p. 30; az ugyancsak fiktív Estoras Albert csanádi püspökről: „Albertus Esztoras episcopatum anno MXC. rexit, quemadmodum id ex

het azonban, hogy e nem túlságosan kidolgozott püspök-listákat valamely munkatársa állította össze. Erre utalhat az is, hogy Pest-Pilis-Solt vármegye leírásában, a kalocsai érsekek életrajzai között – amelyek magas nivója, jellegzetes stílusa egyértelműen Bél szerzőségére vall – hiába keressük ugyanazt az Estoras Albertet!³⁸ De a kitalált főpap nem maradt krónikás nélkül: Horváth Mihály piarista szerzetes a kalocsai érsekségről 1746-ban írt könyvében nemcsak hogy felvette Albertet az érsekek közé, de még egy kis életrajzot is koholt hozzá, hogy a főpap személyét élőbbé tegye.³⁹ Ez az igénytelen kis munka, s benne Albert életrajza nagy karriert futott be, már ami a *Trophaeum* utóéletét illeti: olyan nagy neveket is tévútra vitt, mint Kollár Ádám Ferenc és Pray György, akik eleinte elfogadták Albertet kalocsai érseknek.⁴⁰ Becsületükre legyen mondva, hogy később mindketten belátták tévedésüket.⁴¹

Súlyosabb hibát követett el Palma Ferenc Károly. A jezsuita történész közvetlenül ismerte és használta a *Trophaeum* 1095. és 1225. évi, címeradományt és címerbővítést is tartalmazó (!) hamis okleveleit, s 1766-ban kiadott heraldikai munkájában annak alátámasztására hozta fel őket, hogy már a korai magyar királyok is adományoztak címereket.⁴² Sokat elmond ez az oklevélkritika és a történettudomány akkori állapotáról.⁴³ Ugyanez a színvonal tapasztalható Lehotzky András 30 évvel későbbi munkájában, a *Stemmatographia* című átfogó genealógiai gyűjteményben is. Lehotzky a *Trophaeum* mentén haladt az Esterházyak leszármazásának megírásakor, s bár megjegyzi, hogy tud Schwartner Márton – alább ismertendő – kritikájáról, szerinte mégiscsak lehet ezekben a régi hagyományokban (értsd: az ősidőig visszamenő genealógiákban) „valami igazság”, hiszen – jön a fő érv – az Estoras-családfát is

diplomate, quod S. Ladislaus familiae Eszterháziae impertitus est, P. Szentivanyi docet.”
Matthias BEL: *Historia Comitatus Csanadiensis*. EFK Hist. I. 22.

38 Az életrajzokat ld. BEL: *Notitia*, i. m. (35. j.) III. 542–579.

39 [HORVÁTH Mihály:] *Natales archi-episcopatus metropolitanae Colociensis et Batsiensis ecclesiarum canonice unitarum...* Budae, 1746. 21.

40 Kollár Albertet nevezi meg Ugolin kalocsai érsek elődjének, nagy valószínűséggel Horváth alapján. Ld. Franciscus Adamus KOLLARIUS: *Historiae diplomaticae iuris patronatus apostolicorum Hungariae regum libri tres*. Vindobonae, 1762. 108. Pray György ugyancsak elfogadja Albert érsekségét, s ő biztosan Horváth alapján, amint azt később bevallja (ld. az 53. jegyzetet). Ld. Georgius PRAY: *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII. ad annum MDLXIV. deducti...* Pars I. complectens res gestas ab Divo Stephano ad Carolum Robertum. Vindobonae, 1764. 103.

41 Ld. a következő fejezetet.

42 Franciscus Carolus PALMA: *Heraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobilitumque scuta complectens*. Vindobonae, 1766. 108.

43 A fentiek fényében némi óvatossággal kezelendő Gárdonyi Albert pozitív véleménye PALMA munkájáról: GÁRDONYI Albert: *A történelmi segédtudományok története Magyarországon*. Bp., 1926., reprint in: BARTONIEK Emma – GÁRDONYI Albert – DÉZSI Lajos: *A magyar történettudomány kézikönyve*. Bp., 1987. 240.

oklevélben erősítette meg II. András.⁴⁴ Tehát az eszébe sem jutott Lehotzkyknak, hogy esetleg maga az oklevél is hamisított lehet.⁴⁵

De nemcsak egy Lehotzky adott hitelt az Estorasoknak, hanem, mint már utaltam rá, az elképesztő forrásismerettel és kiváló kritikai érzékkel rendelkező Katona István is.⁴⁶ Az okokat nem kell sokáig kutatnunk, hiszen Katona tálcán kínálja nekünk. Ezt írja ugyanis Estoras Albert, a kitalált kalocsai érsek védelmében: „Az Esterházy nemzetség – amely viselt dolgai és méltóságai révén egyébként is messze híres, továbbá több korábban viselt, illetve két jelenleg betöltött főpapi tisztsége is emeli a fényét – aligha szorul koholt és máshonnan szedegetett díszítményekre: ezért nem hihető, hogy szándékukban állt volna koholni [t. i. az Esterházyaknak] Szent László ama oklevelét, amely szerint Albert először csanádi, majd kalocsai főpap volt.”⁴⁷ Ez, ha úgy tetszik, elég világos beszéd: Katona rámutatott, hogy az Esterházyak közül műve írásakor ketten is főpapi méltóságot töltenek be, ezért láthatóan tartózkodott attól, hogy komolyabb kritikának vesse alá az oklevelet – noha ő is tisztában volt más véleményekkel, jelesül Prayéval.⁴⁸ Katona sorai mögött egyébként nemcsak az Esterházyakhoz, hanem a klérushoz való lojalitást is látnunk kell, hiszen őt is mint egykori jezsuitát és egyetemi tanárt a világi klérus fogadta be, előbb az esztergomi főegyházmegye, majd Kollonich László kalocsai érsek.⁴⁹ A sors iróniája, hogy a két főpap, akikre Katona utal, azaz Esterházy Károly egri és Esterházy Pál László pécsi püspök a mű megjelenésekor (1800) már nem voltak az élők sorában, ugyanis mindketten meghaltak 1799-ben.

Az Estorasok alkonya – a *Trophaeum* kritikája

A *Trophaeum*mal szembeni kritika viszonylag későn bontakozott ki. E megkérdésért csak részben felelős az Esterházy család befolyása; ugyanilyen fontos, hogy a magyar történettudomány egyszerűen nem volt felkészülve egy ekkora mértékű hamisításra. A magyar historikusok eleinte szinte fegyvertelenek voltak: az okleveles anyagnak éppen csak megindult a gyűjtése, s maga

44 [LEHOTZKY András:] *Stemmatographia nobilium familiarum regni Hungariae...* Posonii, 1796. 4.

45 LEHOTZKY művének kritikáját még ld. GÁRDONYI: i. m. (43. j.) 243.

46 Katona történetírásáról, forráskritikájáról, a honi diplomatikában betöltött fontos szerepéről legújabbban ld. SZABADOS György: *Katona István történetírói időszerűségéről*. ItK, 112 (2008) 5–6. 679–699.

47 KATONA: *Historia...*, i. m. (1. j.) 164–165; fordítás: Uő: *A kalocsai...*, i. m. (1. j.) 90–91. (A fordítást részben javítottuk.)

48 Ld. még THOROCZKAY Gábornak a szöveghez fűzött 279-es számú jegyzetét. KATONA: *A kalocsai...*, i. m. (1. j.) 91. Katona PRAY (szintén alább ismerttetendő) kritikájára adott választ ld. Uő: *Historia...*, i. m. (1. j.) 164; Uő: *A kalocsai...*, i. m. (1. j.) 90.

49 THOROCZKAY Gábor: *Előszó*. In: KATONA: *A kalocsai...*, i. m. (1. j.) ii–iii.

az oklevélkritika csak a század második felében kezdett kibontakozni; hiányoztak továbbá a megfelelő kronológiák, archontológiák.⁵⁰

A 18. század első felében nincsenek kétkedő megnyilvánulások a *Trophaeum* körül. Valamikor a század közepe táján azonban Rajcsányi Ádám (†1766), a jeles genealógus végre megtörte a hallgatást, és már okleveles bizonyítékokat is meglebegtetett, amelyekkel az Esterházyak költött genealógiáját megcáfolhatná, de, mint írja, visszatartja az „illem”.⁵¹ Véleménye nem jelent meg nyomtatásban, így hatása sem volt. Valószínűleg ugyanúgy a *decentia* (s persze a tudományág fejletlensége) volt az oka annak, hogy sem Timon Sámuel, az időszak legkiválóbb történésze, sem Kazy Ferenc vagy Kaprinai István, azaz a jezsuita adatgyűjtő iskola további képviselői nem tűzték tollhegyre a *Trophaeumot*. Feltehető, hogy kétkedtek a benne lévő oklevelek hitelességében, de cáfolni nem tudták, s nem is merték – maradt a hallgatás. Ez azonban nyilván nem volt megoldás, különösen, ha az adott történész nem volt olyan kényelmes helyzetben, hogy megkerülje a problémát. Kolinovics Gábor, az ismert történész és régiségbúvár, bár névtelenül, de nyomtatásban is meg merte fogalmazni ellenérzéseit: 1756-ban megjelent, Esterházy József országbíró életéről szóló műve elején, a család eredetével kapcsolatban finoman, de határozottan utalt rá, hogy a *Trophaeum*-ban közölt oklevelekkel kapcsolatban súlyos kétségek merülnek fel (igaz, tételesen ő sem kívánta cáfolni azokat).⁵²

A század második felében kezdtek felbátorodni a historikusok. Pray György kiköszörülte a csorbát, és nem tagadva korábbi tévedését, 1774-ben már elvetette, hogy valaha létezett volna Albert főpap – írta mindezt „a kalocsai érsekeknek a királyok okleveleiből összeállított sorozata alapján”.⁵³ Pray tehát már okleveles adatokra támaszkodva cáfolta Albert létezését – de mi a helyzet a *Trophaeum*-beli koholt Szent László-oklevéllel? Pray álságos módon hallgat erről, s 1779-es *Hierarchiájában* is, csakúgy, mint 1774-ben, Horváth Mihályra keni a dolgot, azzal vádolva, hogy Horváth nem nevezi meg a forrását.⁵⁴ Pedig Horváth igenis megnevezte, rámutatva, hogy az Esterházy család okirataiból

50 Az oklevéltan és az oklevélkritika 18. század végi magyarországi kezdeteire ld. GÁRDONYI: i. m. (43. j.) 233–239. Még ld. Soós István: *Kísérlet a magyar nyelvű diplomatika megteremtésére*. Horvát István és Schwartner Márton. Aetas, 4 (1993) 1. 44–91, különösen 44–46.

51 Idézi: SÁRVÁRY Endre: *A nagyléghy plébánia története. (Folytatás)*. In: Magyar Sion, 6 (1868) 8. 586–597., itt: 597. Vö. László BERÉNYI: *Domini de Salamon-Watha dicti Zyrház de genere Salomon*. Der Ursprung der Familie Esterházy und ihre frühzeitliche Geschichte. In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten & Mäzene. Eisenstadt, Schloss Esterházy 28. 4. bis 31. 10. 95. [Katalog der] Ausstellung der Republik Österreich... Red. Jakob PERSCHY unter Mitw. von Harald PRICKLER. Eisenstadt, 1995. 23, 45. Rajcsányi Ádámra legújabbán, további irodalommal ld. BUBRYÁK Orsolya: *Rajcsányi Ádám*. In: MAMŰL IX. 350–352.

52 KOLINOVICS: i. m. (16. j.) 3.

53 Georgius PRAY: *Dissertatio historico-critica de Sancto Ladislao Hungariae rege*. Posonii, 1774. 76.

54 Uő: *Specimen Hierarchiae Hungaricae... Pars II. de archiepiscopatu Colocensi*. Posonii et Cassoviae, 1779. 4.

lehet tudni Albert érsekségéről. Pray tehát nem túl elegánsan szőnyeg alá söpörte a problémát: nagyon is tudta, honnan ered Horváth közlése – kizárt, hogy ne ismerte volna a *Trophaeumot* –, de inkább a „nem jezsuita” író támadta a fikció forrása helyett.⁵⁵ Ugyanez a magatartás figyelhető meg Gánóczy Antalnál is, aki 1775-ben, a váradi püspökök történetében szintén elveti Albert érsekségét okleveles adatok alapján, de megint csak Horváth műve lesz a bűnbak.⁵⁶ Koller József, aki a pécsi püspökség történetét állította össze, valamivel már becsületesebben járt el. Ő Estoras Ferencet iktatta ki a pécsi püspökök sorából – ugyancsak oklevelekre támaszkodva –, s habár a kitalált főpap miatt Bél említett püspöklistáját kárhoztatta (amelynek kéziratához hozzájutott), mellékesen megjegyezte azt is, hogy Bél forrása a *Trophaeum* volt.⁵⁷

Időközben határozottabb kritikák is megjelentek – vagyis már nemcsak a *Trophaeumból* származó adatokat, hanem magát a művet is támadták egyes szerzők. Horányi Elek a *Memoria Hungarorum*ban a névtelen szerzők művei között hozza a *Trophaeumot*, s éles hangon közli, hogy a munka alkotójának bizonyos történelmi eseményeket szilárdabb bizonyítékokkal kellett volna alátámasztania, hogy ne tűnjenek kitalált meséknek.⁵⁸ A már említett Kollár Ádám Ferenc – aki kiválóan ismerte a Hevenes-anyagot, sőt 25 kötetnyi anyagot gyűjtött a tervbe vett magyar oklevéltárhoz – már konkrétumokkal is előállt: rámutatott, hogy a *Trophaeumban* lévő 1095-ös és 1225-ös oklevél II. Andrásnak a borsmonostori apátsággal kapcsolatos okleveléből lett összeeszkábálva, s feltételezte, hogy az Esterházyak, illetve a hamisító akkor jutott hozzá az oklevélhez, amikor Pál nádor megszerezte a birtokot (ezzel beigazolódott a „Hanthaler-sejtés”). Kár, hogy e megjegyzése csak Fejér György közlésében jelent meg mintegy 60 év múlva, 1829-ben, így hatása egyelőre nem volt.⁵⁹

55 Ezt vetette szemére Katona is. Ld. KATONA: *Historia...*, i. m. (1. j.) 164; Uő: *A kalocsai...*, i. m. (1. j.) 90.

56 Antonius GANOCZY: *Dissertatio historico-critica de S. Ladislao Hungariae rege, fundatore Episcopatus Vardiensis*. Viennae Austriae, 1774. 116.

57 Josephus KOLLER: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*. I–VII. Posonii–Pestini, 1782–1812. I. 177–179, különösen 178. Bél Mátyás Baranya vármegyéről készült leírását Koller azért tudta használni, mert azt Klimó György püspök (1751–1777) korábban lemásoltatta; Koller bizonyosan ezt a Klimó-féle másolatot forgatta. Ld. TÓTH Gergely: *Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” c. művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése*. I–II. Doktori disszertáció. ELTE BTK Történelmi Könyvtár. Bp., 2007. II. 145.

58 Alexius HORÁNYI: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum...* I. Viennae, 1775. 54.

59 KOLLÁR megjegyzését Fejér oklevélgyűjteményében ld. Georgius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. III./2. Budae, 1829. 70–71. Kollár feltételezése egyébként helyes volt. Az 1225. évi oklevél eredetije valóban az ESTERHÁZY család hercegi ágának kismartoni levéltárában volt. Ld. SZENTPÉTERY Imre: *A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei*. Bp., 1916. 68, 115. Az oklevelet ld. MNL OL DL 86815. Collectio Diplomatica Hungarica. A középkori Magyarország levéltári forrásainak adatbázisa. Internetes kiadás (DL-

Annál inkább volt Schwartzner Márton kritikájának. Schwartzner, aki a pesti egyetemen 1788-tól oklevéltant, majd 1790-től címer- és pecséttant oktatott, 1790-ben oklevéltani kézikönyvet jelentetett meg. Ebben kijelentette, hogy a 13. század előtt a magyarok más nemzetekhez hasonlóan nem használtak családneveket, ezért az ezt megelőző korszakokra, de különösen a 11. század előttre vonatkozóan lehetetlen művelni a genealógia tudományát. Schwartzner következtetése: minden olyan családtörténet, amely ezt a terminust átlépi, ostobaság, koholmány. Így egyebek mellett – mindig hoz magyar példát – koholmány a *Trophaeum* is, amelynek hazudozó, hízelkedő szerzőjét szerinte az Esterházy család „kineveti” (!), a benne lévő koholt érveket, hamisított okleveleket pedig „megveti”.⁶⁰ Egy évvel későbbi munkájában már maga Schwartzner az, aki „nevet” az Esterházy-családfán. Értekezését az Árpádoktól való leszármazását hangoztató Crouy családról írta, amelyben cáfolta a Bécs számára nyilvánvalóan kellemetlen „trónkövetelők” családfáját. Az Árpádokkal való rokonságot bizonyítani hivatott Crouy-oklevelek kapcsán hosszan értekezett a koholt genealógiákról, s több külhoni példa mellett az Esterházyak költött családfáját is szóba hozza, amelyet egyszerűen kikacag („ridemus nos tales naenias”).⁶¹ Ennél is fontosabb azonban, amit ezt követően ír. Rámutat ugyanis az 1225. évi koholt oklevélben lévő címerleírás képtelenségére azzal, hogy megjegyzi: a 15. század előtt egyetlen európai király sem adományozott ilyesmit.⁶² Schwartzner észrevétele – amellet, hogy Palma korábbi tévedését megcáfolta – minőségi elmozdulást is jelent: nem kronológiai bizonyítékokkal vagy más oklevelek dátumaival bizonyítja egy *Trophaeum*-beli oklevél koholt voltát, hanem analógiákkal, illetve azok hiányával, ráadásul európai összehasonlítás révén. Hasonló ehhez az *Introductió*ban tett konklúziója, ahol a családnevek használatával kapcsolatban tesz általános következtetést, s vonat-

DF 5.1) 2009. Kollár diplomatikai munkásságára, oklevéltár-tervezetére ld. Ján TIBENSKÝ: *A királynő könyvtárosa*. Adam František Kollár élete és művei. Bratislava, 1985. 128–131.

60 Martinus SCHWARTNER: *Introductio in artem diplomaticam praecipue Hungaricam*. Pesthini, 1790. 232–237. 1802-ben Schwartzner kiegészített és átdolgozott formában, illetve módosított címmel újra megjelentette a munkáját (Uő: *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam*. Budae, 1802.), ahol a vonatkozó rész csaknem változatlanul szerepel; a különbség csak annyi, hogy az Esterházy család mellett álló megjegyzés – „incunabulis regni Hungariae antiquitate suppar” –, amely az 1790-es kiadásban még szerepel, az 1802-es kiadásból eltűnik. Ld. SCHWARTNER: *Introductio in artem diplomaticam*, i. m. 236, ill. Uő: *Introductio in rem diplomaticam*, i. m. 257. Úgy látszik, Schwartzner 1802-ben már nem tartotta fontosnak ezt a tiszteletkört a család felé. Schwartzner *Introductió*járól általában még ld. LUKCSICS Pál: *Schwartzner Márton élete és tudományos jelentősége*. Veszprém, 1914. 32–41; GÁRDONYI: i. m. (43. j.) 237–238. (kritikájával nem mindenben értek egyet); Soós: *Kísérlet...*, i. m. (50. j.) 44–45.

61 Martinus SCHWARTNER: *De gente Croviaca Hungariae regum stirpis Arpadianae haereditario successionis iuri non adversa...* Pestini, 1791. 52. A műre általában még ld. LUKCSICS: i. m. (60. j.) 42–47.

62 SCHWARTNER: i. m. (61. j.) 52.

kozhatja a *Trophaeum*ra. Schwartner felkészültsége persze nem meglepő, hiszen Göttingenben, az oklevéltan, címertan és más segédtudományok nagy teoretikusának és megújítójának, Johann Christoph Gatterernek a keze alatt tanulta meg az alapokat, és mestere munkáiból bőségesen merített is.⁶³

Utoljára Fejér Györgyöt és Nagy Ivánt kell megemlítenünk a *Trophaeum* kritikusaik sorában. Fejér nem térhetett ki a hamisított oklevelek kérdése elől, de ő igazából már nem is akart. A *Codex Diplomaticus* első kötetében, 1829-ben közölte ugyan az 1095-ös oklevelet, de mind a megelőző regesztában, mind az utána következő jegyzetében figyelmeztetett, hogy az oklevél hamis.⁶⁴ Az 1225-ös oklevél esetében már azt is jelezte, hogy ügyetlen hamisításról van szó, megjegyezve, hogy anakronizmusok vannak a szövegben, továbbá hogy a hamisító nem is törekedett arra, hogy kövesse a régi oklevelek stílusát.⁶⁵ 1838. évi oklevéltani dolgozatában meg is mutatta, milyen anakronizmusokra gondol – igaz, e művében az 1095-ös koholt oklevélben találhatóakat jelezte ritkított szedéssel.⁶⁶ Fejér szintén a Gatterer-féle modern oklevéltani elvek mentén járt el, ráadásul ő a magyar okleveles anyagban is igen jártas volt (ez Schwartnerről kevésbé volt elmondható).⁶⁷ Valószínűleg Schwartner és bizonyosan Fejér kritikája nyomán írhatta Nagy Iván genealógiai művének 4. kötetében, 1858-ban: „a mi végre az Estoras nevet, az Esterházyaknak Nimrodtól, Atillától izről izre származtatását illeti, az ezt oklevelekkel állító »Trophaeum Domus Estorasiae 1701.« czimü munka hitelességét a történeti critica rég elvetvén, szólanunk fölösleges.”⁶⁸ Egyben Nagy Iván volt az, aki először valós forrásokon alapuló családfát állított össze a familiáról.⁶⁹

*

Az áttekintés végén elmondható, hogy az Esterházy Pál-féle genealógiai fikció utóéletének végigkövetése jó esettanulmányként szolgál tudományos történetírásunk igen lassú és megingásoktól sem mentes kialakulásához. Bár a *Trophaeum* és adatai nem tudtak beszivárogni a magyar történetírás fősodrába – Estoras Györgyöt például tudtommal egy történetíró sem említette meg a

63 GÁRDONYI: i. m. (43. j.) 237–238; Soós: *Kísérlet...*, i. m. (50. j.) 44–45. Schwartner személyére további irodalommal ld. VARGA Júlia: *Schwartner Márton*. In: MAMŰL X. 267–269.

64 Georgius FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I. Budae, 1829. 488. (tévesen 1094-es évszámmal), 490.

65 Uő: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. III./2. Budae, 1829. 15.

66 Uő: *Authentia et vis probandi Diplomatum*. (*Codex diplomaticus...* X./3.) Pest, 1838. 30–31.

67 Fejér Györgyre legújabban ld. KULCSÁR Péter: *Fejér György*. In: *Irodalomismeret*, 14 (2003) 5–6. 265–269.

68 NAGY Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I–XII. Pest, 1857–1865. IV. 81.

69 Uo. 80–100. Nagy Iván személyére ld. *Nagy Iván emlékezete*. Szerk. TYEKVICSKA Árpád. Balassagyarmat, 2000.

nikápolyi csata tárgyalásakor –, mégis sokféleképpen hatott, így az óvatlanabb történészek (Szentiványi, Horváth, Palma, Lehotzky) áldozatául ezek a nagyszabású koholmányok. Mint láttuk, a korai okleveleket övezte igazán nagy érdeklődés, hiszen e korszakból ekkor még nagyon kevés okirat volt ismert. Hogy a fővonalbeli historikusok – és itt főként jezsuitákról van szó – sokáig óvakodtak a koholt családtörténet kritikájától, annak az oka a 18. század első felében a család tekintélye mellett a még gyerekcipőben járó forráskritika és forrásgyűjtés lehetett, a 18. század második felében pedig, amikor már a feltételek – pl. kellő számú oklevél ismerete – megvoltak hozzá (és a mű egyes adatait már meg is cáfolták), inkább a tapintat, a klérusban lévő Esterházyak iránti tisztelet: Pray, Gánóczy, Koller és Katona magatartását aligha lehet máshogy magyarázni. Végül két diplomatikában jártas történész, Schwartner és Fejér vette magának a bátorságot, hogy rámutasson a fikció tarthatatlanságára. Ezt követően Nagy Iván végre összeállította a család valódi leszármazását – erre azonban több mint 150 évet kellett várni a *Trophaeum* után.

Az Esterházyak kezdetben magukénak érezték a fiktív leszármazást, s az megjelent a családi reprezentációban, kiadványokban, művészeti alkotásokban is. Később, a 18. század második felében, úgy tűnik, kihátráltak mögüle, de nem helyettesítették új, hiteles családfával. Így a *Trophaeum* hovatovább a család szégyenfoltja lett: a tudós közvélemény egyre bátrabban gúnyolta, „kinevette”, s úgy tekintett rá, mint egyfajta genealógiai fügefalevéltre, amellyel az Esterházyoknak valós származásukat kellene takargatniuk. A família részéről végül gróf Esterházy János vetett véget ennek a helyzetnek 1901-ben igen alapos családtörténeti munkájával, amelyben már az okmánytár is valódi iratokból állott – a *Trophaeum* pedig meg sincs említve benne.⁷⁰

70 ESTERHÁZY János: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása*. I–II. Bp., 1901.